

AZ EURÓPAI RENESZÁNSZ VÁLSÁGÁNAK SZINTÉZISE

Klanciczay Tibor: *A múlt nagy korszakai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.

Nálunk is, másutt is általános szokás, hogy a szerzők rövid, egy-két lapos bevezetéssel adják ki tanulmányköteteiket. A maguk és olvasóik szempontjából egyformán indokoltan: a gyűjtemények esztendőök, nem ritkán évtized vagy éppen évtizedek természetét foglalják magukban, s ennyi idő elég hosszú szakasz egy ember életében, hogy a kutatás szempontjainak és témáinak váltakozása, nem utolsó sorban pedig az egyéni fejlődés alakulása miatt szükségessé váljék a vezető gondolatok kiemelése. Klanciczay Tibor tanulmányai 1960–72-ből valók; az előszó legvégső, s ebben a helyzetben nyomatékos mondata úgy szól, hogy a szerző legújabb gyűjteményes kötetébe foglalt „különféle jellegű és műfajú” írások „voltaképpen egy... szintéziskeresésnek a termékei, forgácsai, kísérletei”.

„Kísérleteket” (vagy inkább fragmentumokat) valóban tartalmaz a kötet, egyáltalán nem keveset. Az *Elvek és szempontok* közös főcím alá sorolt cikkeknek még a fele sem kerekben befejezett tanulmány; a nagyobbik rész afféle hozzászólás valamely vitához: némelyik talán előbb hangzott el előszóban, mint megfogalmaztatott, és egyesek az alkalmisság jelét máig viselik. Ami ugyanis írásban megjelent, nem más és nem több, mint egyetlen, formális befejezés és összegezés nélküli gondolatsor, amelynek keretét annak idején maga a vita adta meg, s most az biztosítja a ciklus egységét, hogy valamennyi cikk a nemzeti irodalom és az irodalmi korszak fogalmait világítja meg. Mindkettő elsősorban a magyar irodalomtörténet összefüggésében kerül szóba; egyszer sem szorul azonban háttérbe az összehasonlító szempont, amely a szerző szerint egyedül teszi lehetővé, hogy „a magyar irodalom egyes alkotói, irányzatai, korszakai... az egyetemes összefüggések keretében” váljanak érthetőkké és értékelhetőkké.

Különös figyelmet érdemel *A reneszánsz határai és ellentmondásai* című hozzászólás, amely a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai Világirodalmi Intézetében készülő tíz-kötetes világirodalom-történet periodizációjának vitáján hangzott el, s a *Reneszánsz* ciklusba került. Klanciczay egyebek között azt teszi kérdésessé benne, hogy a Nyugat-Európában történetileg kialakult „középkor” és „reneszánsz” átvihető-e „távoli földrészek egymással közvetlen kapcsolatban nem álló” irodalmi jelenségeire, pl. Itália mellett Kínára és Indiára. Kár, hogy e megfontolások nem az elvi szempontoknak szentelt ciklusban kaptak helyet: tartalmilag mindenképpen ide tartoznának, s ha közöttük foglalnának helyet, a kötet keretében legelső jelei lehetnének a Klanciczay Tibort eddig elsősorban foglalkoztató magyar problémakör kiszélesedésének, a tudós olyan új jellemvonásának, amelynek fokozatos előtérbe kerülését, sőt uralkodóvá válását lesz még alkalom megfigyelni.

Akadnak „forgácsok” is, ha e szón a kötetbe felvett 15 könyvismertetést értjük. Hét közülük *A magyar barokk újabb munkák tükrében* cím alatt olvasható, egy további – önálló tanulmány rangjára emelve – a tragikus hirtelenséggel elhunyt Gerédy Rabán könyvéről szól, ide sorolható továbbá *A magyar reneszánszkutatás másfél évtizede* (1948–63), mely a pillanatnyi helyzetet és a további feladatokat vázolja, s nem más, mint egy nálunk is meghonosodni kezdő tudományos műfaj kiváló példája.

Recenziók összegyűjtött kiadásában semmi új, az adott esetben ismételt lenyomatásukat az indokolja, hogy mindegyik újabb színekkel gazdagítja Klanciczay magyar reneszánszról és barokkról alkotott képét. Bár egyáltalán nem szokványos hét külföldi barokkal foglalkozó monográfia bírálatának kiadása. Kettő közülük magyar szerző (Angyal Endre, Bán Imre) művéről szól ugyan, s ezeknek számon tartása egy magyar kutatónál érthető; feltűnő viszont öt jeles szakkönyv érdemi kritikája a barokk nemzetközi irodalmából: ilyesféle írásokat nem igen adnak ki nálunk másodsor. Igaz, nem egészen mindennapi a külföldi könyvek olyan bírálata sem, amely a magyar anyag mellett az egész nemzetközi szakirodalom tüzetes ismeretében s a legújabb eredményekhez mérve mond ítéletet egy-egy idegen nyelvű kiadványról.

Korántsem érdekességként említem, hogy az öt recenzió közül egy 1965-ben, a többi

kivétel nélkül 1971-ben íródott. Ha tekintetbe vesszük, hogy az egyetemes irodalom periodizációjára tett megjegyzés 1969-ben kelt, s ha rövid tízperces munkával megállapítjuk, hogy 1967-ből egyetlen sor sem található a kötetben, 1968-ból mindössze egy Hollandiában tartott előadás, 1969-ből is csupán egy könyvismertetés, 1963–64 és 1970–71 viszont a kötet bizonyossága szerint igen termékeny esztendő, talán senki nem tartja a műveket és a gondolkodás változásait, a pálya és a produkció összefüggését nyomonzó irodalomtörténetés belemagyarázásának, hogy 1965 és 1970 között megváltozott Klaniczay Tibor munkásságának iránya. A fordulat évei ezek: az egyik – túlsó oldalon a *Reneszánsz és barokk* (1961), a *Marxizmus és irodalomtudomány* (1964) című kötetek állnak, amelyekben a szerző a két nagy korszakkal (és más kérdésekkel) mint a megírandó magyar irodalomtörténet alapfogalmaival foglalkozott, majd megszerkesztette, ill. részben meg is írta szintézisét (*A magyar irodalom története I–II*, 1964).

A kétkötetes munkát annak idején a régi magyar irodalom az ideig legjobb történeteként fogadta a szakmai közvélemény. Ma, idestova tíz esztendővel a megjelenés után logikus felépítésén, biztos tagolásán túl legfőbb érdemének azt lehet tartani, hogy a magyar irodalmi produkció összhangba került benne az európai fejlődéssel. Klaniczay – előmunkálatai után természetesen – hosszú fejezeteket írt bele a XVI–XVIII. századról, és – már egyáltalán nem magától értetődően – magára vállalta a középkor 1450 tájáig terjedő szakaszának megírását. A reneszánsz és barokk kutatójának érdeklődése ezóta terjed ki a magyar irodalom történetének legkorábbi szakaszára, innen *A múlt nagy korszakainak Középkor* főcím alá foglalt ciklusa. A kutatót a feladat medievistává még nem tette; ismerte azonban Európa nagy középkori irodalmainak történetét, s tudva, hogy a magyar fejlődés megkétszese, „tempóvesztése” mellett sem lehet merőben más, mint másutt, bátran egész fejezeteket szentelt a magyar nyelvű lovagi kultúrának, amelynek csak nyomai maradtak, és feldolgozására a „nagyarányú rekonstrukciós munka” lényegében éppen hogy elkezdődött.

A régi magyar irodalom történetének szintéziséből 5 elég hosszú részlet került át a tanulmánykötetbe; egy kivétellel (*Kuruc nemesi költészet*) korszakokat bevezető fejezetek, amelyek mind önállóan is jól megállják helyüket. Az olvasó legfeljebb *A középkori kultúra jellege* című tanulmány egy-két mondatán akadhat fenn, mert a cím nem éppen szerencsés megválasztása miatt az egész media actas-ra vonatkozó fejtegetéseket várna, de helyettük a magyar középkor egyetemes összefüggésbe állított vázlatát kapja. Egyedül magyar vonatkozásban helyénvaló a kerek egy évezredre terjedő történeti kort főként a X–XV. század művelődésére vonatkoztatni, s ha valóban nem egységes is még „a tudomány álláspontja”, hogy pontosan honnan datálható a középkor kezdete, egy fontos korai szakasz létezését gyanúba fogni a leghalványabban sem lehet. Már sokkal helytállóbb, s Klaniczay Tibor látókörének kiszélesedését árulja el az az 1970-ből keltezett kijelentés, hogy az egyetemes középkor kerek ezer éve csak a magyar művelődés viszonylatában 500 esztendő; a kontinens korábbi félezer évéhez a magyarságnak vagy közvetve van köze, vagy a hun–avar–magyar azonosság hitén keresztül, mert a leleményes Kézai Attilával a kora-középkort is bekebelezte hazája történetébe. Mindkét tanulmányban teljesen igaz viszont, hogy a latin Európa 1000 táján, a keletközép-európai államok megalakulásával vált teljessé.

Klaniczay középkor-szemléletének kiszélesedése újabb bizonyítéka egy 1965–70-höz köthető, s a magyar irodalmi szintézis megalkotása utáni fordulatnak. Túlzás lenne azt állítani, hogy a döntő változás 1966–68-ban történt, amikor vendégprofesszorként adott elő a párizsi egyetemen, s az irodalomtörténeti kutatás egyik európai központjában élt. A két év valójában csak hozzásegítette a fordulathoz. A lehetőség mellett az igénynek is fel kellett támadnia egy újabb szintézis kereséséhez, ahhoz, amit Klaniczay új korszakának tendenciájaként így fogalmaz meg: „Igyekszem bevonni a tárgyalás körébe az európai irodalom kérdéseit is a magyar mellett”.

A változás első nyomai a kötet Zrínyi-tanulmányain vehetők észre: az egyikben (1965) a politikai elmélet történetéről esik szó, amiről előtte kevesen és nem éppen sokat irtak nálunk; a másik (1966) azon a két alaptételén épül, hogy „Zrínyi megteremtette – kissé elkésetten – az államrezon magyar válfaját, illetve annak irodalmát”, s hogy „a magyar író és politikus... magáévá tette Machiavelli gondolatrendszerét, ... annak struktúrájában rendezte el, fogalmazta meg saját elképzeléseit”. Mi más ez is, mint a politikai

gondolkodás történetébe tartozó megállapítás? Az újabb kutatási területek közé tartozik az eszmetörténet, a régi korok intellektuális és lelki tényezőinek vizsgálata, a tudomány-, elsősorban irodalomtudomány-történet, melyek mind hathatósan segítették a szerzőt, hogy „az irodalmat a történelem egész mozgásán belül, a művelődéstörténet szerves részeként” ábrázolja.

Klanciczay Tibor a saját „szintézis-víziójáról” és „szintéziskereséséről” kissé pontatlanul beszél, mert idézett szavai elől hiányzik az „új” jelző, amit pályájának fordulatára lehetne érteni. Ő már alkotott ugyanis egy szintézist, s az új kötet tanulmányainak egy része nem is más, mint e régebbi szintézis egy-egy darabja, alapelveinek bővebb kifejtése, egyeztetése az újabb eredményekkel. Bontakozóban látszik azonban a tanulmánykötet legjobb, alaputatásokat feldolgozó cikkeiben egy újabb szintézis is, amelynek egyes elemei Klanciczay kötetének kisebbik felét foglalják még el, de abból, ami megjelent, máris látható, hogy a „vízió” jóval egyetemesebb a réginél. Néhány ide tartozó cikkről (mint a szemlélet átalakulásának tanújeléről) volt szó már, a legjobb közöttük, kis monográfia terjedelmű, és egy vaskos kötetnyi anyagot foglal magában *A reneszánsz válsága és a manierizmus* című tanulmány.

A témáról világhírű tudósok és szorgalmas disszertánsok kisebb könyvtárt írtak össze. Klanciczay minden valamirevaló dolgozatot ismer: a megmozgatott irodalom nagyobb, mint amit az egész 1965 előtti szintéziséhez feldolgozott. Az adatok és elképzelések tömkelegében az éles elme világos logikájával teremt rendet. Tudja, hogy aki sokat markol, keveset fog; célja – mint írja – csupán az, hogy megkísérelje a manierizmus történeti helyét pontosabban meghatározni, azaz társadalmi-történeti-ideológiai háttérét felvázolni. A feladat így is óriási, mert a reneszánsz kor végének gazdasági válságát éppúgy magába foglalja, mint a reformáció és az ellenreformáció értelmezését, Paracelsus, Giordano Bruno és Comenius életműve csakúgy rendszerezés tárgya, mint a kor szkepszise, ezoterizmusa és művészetelmélete. Amit itt 70–80 lapon kapunk, valóban nem több víziónál, ha pl. Arnold Hauser vastag könyvével vetjük egybe. Nyilvánvaló, hogy Klanciczay tanulmányába sok minden nem férhetett bele, de a koncepció világos: a szerző pontosan tudja, hogy a nemzetközi szakirodalomban kiknek álláspontjához áll közel, számon tartja, hogy miben különbözik tőlük, és hiánytalanul felsorolja, milyen feladatokat kell az európai manierizmus monográfiájának feltétlenül megoldania.

E tanulmány persze még csak kezdet: minden tekintélyes folyóirat leközzölné, de nem az a mű, amelyet mindegyik ismertette, és évtizedekig citálna a szakirodalom. Ami azonban most megjelent, biztosíték arra, hogy – Klanciczay Tibor pályájának újabb jelentős állomásként – elkészül majd, s a mostani vízió egyszer részletesen kidolgozott tablóvá válik. Általa egy magyar tudós kerülhet az egyetemes irodalomtudomány élvonalába. A magyar irodalomtörténet nem áll majd e megírandó szintézis középpontjában, de biztosan azt a helyet foglalja el benne, amit megérdemel; az európai irodalom képe pedig azzal válik teljesebbé és realisabbá, hogy a keletközép-európai összehasonlító kutatásokat alaposan ismerő szerző olyan színekkel gazdagítja majd a tudományt, amelyeket mások nem érzektek, vagy csak a hazai tájak felől láthatók igazán.

TARNAI ANDOR